УДК 82-95

ФАТИХ ӘМИРХАННЫҢ «ӘЛИСЛАХ» ГАЗЕТАСЫНДА БАСЫЛГАН БАШ МӘКАЛӘЛӘРЕННӘН

Наследие и творчество Фатиха Амирхана (1886–1926) занимает особое место в истории татарской литературы. Его литературные и критические произведения печатались в газетах, журналах и отдельными книгами. Ф. Амирхан работал в различных редакциях газет и журналов, где активно печатался, таких как «Тарбият эл-атфаль», «Альислах», «Кояш», «Аң». В газете «Альислах» (1907–1909 гг.) писатель был фактическим редактором, перу которого принадлежат вводные статьи каждого номера выпусков газет. Вводные статьи представлены без подписи автора. В письме, адресованному Ризвану Алуши (от 25 ноября 1907 г.) он пишет о том, что вводные статьи и статьи под псевдонимом «Дамелла» принадлежат ему. В изданный в 1984–1986 годах четырехтомник «Сочинений» Фатиха Амирхана вошли не все вводные статьи. В данных статьях поднимаются вопросы реформирования обучения в медресе, составления единой программы образования, обучения женщин, расширение предметов обучения и т.д. Предлагаемые читателям вводные статьи печатаются на кириллице впервые.
Ключевые слова: татарская литература, Фатих Амирхан, критические статьи, образование.

The legacy and work of Fatih Amirkhan (1886–1926) has a special place in the history of Tatar literature. His literary and critical works were published in newspapers, magazines and books. F. Amirkhan worked in various editorial offices of newspapers and magazines, where he was actively published, such as «Tarbiyat el-atfal», «Alislah», «Koyash», «An». In the newspaper «Alislah» (1907–1909) the writer was the actual editor, who wrote the introductory articles of each issue of the newspapers. Introductory articles are presented without the signature of the author. In a letter addressed to Rizvan Alushi (November 25, 1907), he writes that introductory articles and articles under the pseudonym «Damella» belong to him. The four-volume «Works» of Fatih Amirkhan, published in 1984–1986, did not include all the introductory articles. These articles raise issues of reforming education in the madrasah, drawing up a unified education program, teaching women, expanding subjects of study, etc. The introductory articles offered to readers are printed in Cyrillic for the first time.
Keywords: Tatar literature, Fatih Amirkhan, critical articles, education.

Татар әдәбияты классигы, танылган публицист Фатих Әмирхан (1886–1926) – татар халкының милли-мәдәни тормышында тирән эз калдырган шәхес. Язучының әдәби, тәнкыйди эшчәнлеге XX йөз башы газета-журнал редакцияләре белән тыгыз бәйле була. Ул «Әлислах», «Кояш», «Кызыл Армия» газеталарында, «Тәрбияи әтфаль», «Ялт-йолт» журналларында языша. «Әлислах» газетасының оештыручысы һәм фактик редакторы буларак, һәр санда диярлек үз язмаларын

урнаштырып бара. Иң актив язышкан чоры 1907–1909 елларга туры килә. Аның шул чор татар җәмгыяте өчен актуаль темаларга язган мәкаләләрен төрле тәхәллүсләр белән дә, имзасыз да бастыруы инде мәгълүм. Мәсәлән, «Әлислах»та кереш мәкаләләрнең күбесе имзасыз басылган. Әлеге мәкаләләрнең анықы булуы шик уятмый. 1907 елның 25 ноябрендә дусты Р. Алушига язган хатында ул: ««Әлислах» сезгә барып ирешкән булса, баш мәкаләләр вә «Дамелла» имзалы мәкаләләрне аяксыз дустым Фатих кулы белән язылган дип укырсың!» – дип яза. Ф. Әмирханның 1984–1986 елларда нәшер ителгән дүрт томлы «Әсәрләр»енә кереш мәкаләләрнең барысы да кертелмәгән. Әлеге мәкаләләр үзләренең тематикасы, XX йөз башы милли хәяты өчен җитди мәсьәләләрне күтәрүе белән кыйммәтле. Язучы иҗатының башлангыч чорында (1906–1912) гарәп-фарсы алынмаларының күп кулланылуы күзәтелә. Түбәндәге мәкаләләр текстологик яктан эшкәртелеп һәм астөшермәләр белән тулыландырылып, укучыга беренче тапкыр тәкъдим ителә.

Казан, 25 октябрь

Ысулы җәдидәнең көннән-көн интишары[1] күптән татар милләте каршысына ысулы тәгълимнән хәбәрдар мөгаллимнәр кирәклеге мәсьәләсен чыгарган һәм ул мөгаллимнәрнең җитешмәве мәсьәләсендә бик гүзәл сурәттә аңлаткан иде. Бик фәкыйрь генә авыл халкының үзләренең актык кисәкләреннән сындырып мөгаллимгә өлеш чыгарганлыгыны, үз кесәсеннән мәктәп тәрбия итә торган, кешеләрнең хөкүмәт мәктәпләреннән мөкәммәлрәк тәрбия күреп чыккан һәм хөкүмәттән вазифа ала торган мөгаллимнәргә караганда күбрәк вазифа тәгъйин итеп[2], мөгаллимнәр җәлеп итәргә мәҗбүр булуларыны уйласак, хәзер дә халкымызның мөгаллимнәргә ихтыяҗыны ни дәрәҗә хис итә башлаганлыкларыны вә мөгаллимнәр җитештерү мәсьәләсенең ни дәрәҗәдә бер дәкыйкадә кичектерүне тәҗвиз итми торган[3] мәсьәлә икәнлегене ачык сурәттә күрергә мәҗбүрмез. Әгәр моның өстенә күз алдымыздагы 3 нче Думага хөкүмәт тарафыннан гарыз ителәчәк[4] гомуми мәҗбүри тәгълиме ибтидаи ляихәсене дә игътибарга алсак, мөгаллимнәр җитештерү мәсьәләсе хәятымызның иң әһәмиятле вә бәлки сәяси нoктадан да бер дә акрынлап торуны күтәрәчәк түгел икәненә тәмамән канәгать хасил итми хәлемез юктыр.

Хәзер әле алты-җиде авылга бер тәртипле мәктәп булып торганда мөгаллимнәремез җитешми. Әгәр дә тәгълиме ибтидаи тәгъмим[5] вә мәҗбүри ителсә, хәзерге ихтыяҗ 6–7 мәртәбә куәтләнәчәктер.

[1] Интишары – таралуы.
[2] Тәгъйин итеп – билгеләп.
[3] Тәҗвиз итми торган – хупланмый торган.
[4] Гарыз ителәчәк – тәкъдим ителәчәк.
[5] Тәгъмим – барлык җиргә кертү.

Гәзитә укыганнарга мәгълүм: рус милләтенең шулкадәр күп дарел-мөгаллиминнәре булу өстенә дә, хөкүмәтнең хисабы буенча тәгълиме ибтидаи мәҗбүри ителсә, ул мөгаллимнәрнең гадәдләре[1] җитәрлек түгел, шуңар күрә дә кечерәк дәрәҗәле мөгаллимнәрнең хак вә праваларыны арттырырга мәҗбүрият хис ителәчәктер.

Әгәр дә 3 нче Дума тәгълиме ибтидаине мәҗбүри ясап, тиз көннән гамәлгә дә куелуын таләп итсә, татар милләте мөгаллимнәр кайдан алачактыр?

Мөгаллимнәр җитешмәве сәбәпле, күп җирләрдә татар мәктәпләре ачыла алмагач, алар урынына билмәҗбүрият[2] рус мәктәпләре ачылырга тиеш булып килмәс микән?

Җитешкән мөгаллимнәрдән дә бер дәрәҗә мәгълүмат таләп ителенә башласа (табигый, нинди тугры килсә, шундый мөгаллим насыйп иткән мәктәпләр, тәгълим мәҗбүри кагыйдәсен җиренә китерә алачак түгел), ничек итеп шул көнне генә ул мөгаллимнәргә кирәк дәрәҗә тәрбия вә мәгълүмат бирерлек икән?

Вә билахирәдә[3], боларның һәммәсеннән катгы назар[4] кылганда да, күпмегә кадәр бу хәзерлексез мөгаллимнәр белән генә иктифа ителеп[5], бөтен татар балалары яхшырак тәрбия күргән мөгаллимнәргә шәкерт булудан мәхрүм булып көн итәргә мәхкүмнәр икән?

Менә бу сөальләргә җаваплар бу көннән бирелергә тиештер. Бу мәсьәлә милләтемезнең мәгарифе мәсьәләсе белән иштигаль итә[6] торган һәр зат тарафыннан күз алдында тотылырга тиештер. Безнең акрын гына барасымыз килер-килмәс кенә баруымызны заман көтмәячәк, вә шул көе дәвам итсәк, безнең киләчәгемез өчен авыр гакыйбәтле[7] нәрсәләрне безнең өстемезгә ыргытачак икәнендә шөбһә итәргә урын юктыр. Чөнки моңар кадәр безнең белән заман шулай мөгамәлә иткән, тәкъдир безнең белән шулай уйнаган, безнең гафләтемезне, хәзерләнә дә башламаган икәнчелекемезне, хәзрәтләремезнең әле бәлештән бушый алмаганлыкларыны, Бохараи Шәриф безгә андый тәгълимат бирмәгәнлекене заман гозер санамаган һәм, бер дә кызганмыйча, кылган гөнаһларымызның җәзасын өстемезгә җаудыра килгән.

Үткән җәйдә Казан муллаларының бер сыйныфы җәйлек кенә булса да, бер дарелмөгаллимин ачып караганнар иде һәм ачылган көне белән Русиянең һәр тарафыннан шәкертләр дә килеп тулганнар иде. Ләкин ... милләтемезнең тәрәккый вә тәгалисенә[8] дошман «чын татар»ларымыз («чын руслар» дигән кеби моннан соң ул мөбарәкләр-

---

[1] Гадәдләре – саннары.
[2] Билмәҗбүрият – көчләнеп, ихтыярсызлык белән.
[3] Билахирәдә – ахырда.
[4] Катгы назар – карамастан.
[5] Иктифа ителеп – канәгатьләнеп.
[6] Иштигаль итә – шөгыльләнә.
[7] Гакыйбәтле – нәтиҗәле, ахыры.
[8] Тәгалисенә – күтәрелешенә.

не без «чын татарлар» дип йөртәчәкмез) үзләренең күптән бирле мөлкә итеп килә торган эшләре донос белән яптырдылар. Чын татарлар яшьләремезгә аз булса да файда итәрлек бер нәрсәнең арамызда торуына эчләре пошты, губернатор химаясенә чаптылар, төрле ялганнар белән максудларына да җиттеләр: шәкертләрне таратып, бинасын бикләтеп куелды. Әлбәттә, бу дарелмөгаллимин бик накыйс[1] булачак иде, ләкин ничек булса да бар иде.

Бервакыт өчен ул да файда китерә алачак иде. Дарелмөгаллимин мөдирләреннән мулла Салихҗан әл-Баруди программага «Сөбател-гаҗизин» дә кертергә кирәк дигән шикелле көлке гарызлары, үз мәдрәсәсендә ятып эшкә яраклары беткән шәхесләрне мөгаллим насыйп итәргә тырышуы, вә бәгъзеләрендә билфигыль[2] насыйп итүе һәм шул ук үз мәдрәсәсе җимеше булган тәгълим, тәрбия вә әхлактан хәбәрсез бер шәхесне тәрк[3] полиция вә хәфийясе[4] хезмәтене итәргә тәгъйин итүе белән, әгәр дарелмөгаллимин дәвам итсә, тәрәккыенә шактый манигъ[5] булачак икәнене күрсәтергә өлгерсә дә, башка мөтәрәккыйрәк әгъзаларның мөдахәләсе[6] белән бу сүи истигъмальләр[7] бетәр дип өмид итәргә мөмкин иде. Ләкин ни чара, әүвәлдә әйткәнемезчә, безгә тәкъдир көлеп карамый.

Үткән эшкә салават, диләр. Ул ябылды, бетте, безгә хәзергесен кайгыртырга кирәк. Үсә торган яшь балаларымызның истикъбальләрен аз гына кайгыртсак та, иң әүвәл күз алдымызга мөгаллимнәр җитештерү, аларга балаларымызны хәятка мөстәгыйдрәк[8] итеп чыгарырлык тәрбия бирүнең әһәмияте күз алдымызга килергә тиештер. Күрше милләтләремездән русларның дарелмөгаллиминнәренә генә карасак та, мөгаллимнәр тәрбиясенә никадәр әһәмият биргәнлекләрене вә шул ибтидаи мәктәп мөгаллиме булачак кешеләргә, никадәр мәгълүматны лязим күреп, шуннан башка мөгаллимлек хакыны бирмәгәнлекләрене күрәмез, нәмунә итеп[9] Татарская учительская школаны алсак: рус теле, әдәбияты, җәгърафия, тарих, хисап кәсер[10] белән һәндәсә, гыйльме әшья, педагогиядән бер дәрәҗә яхшы мәгълүмат биргәнлегене һәм дүрт ел вакыт эчендә бер дә русча белми торган татар баласын ибтидаи рус теле мөгаллиме ясап чыгарганлыгыны күрәмез. Безгә дә әгәр башка мөтәрәккый милләтләргә балалары кадерле булган шикелле, үз балаларымыз кадерле булсалар, әгәр дә без дә аларның балаларына теләгән тәрбиясене вә мәгълүматлы

---

[1] Накыйс – ким.
[2] Билфигыль – чынлыкта.
[3] Тәрк – ташлау.
[4] Хәфийясе – яшерен полиция кешесе.
[5] Манигъ – киртә.
[6] Мөдахәләсе – кушылуы.
[7] Сүәи истигъмальләр – урынсыз кулланулар.
[8] Мөстәгыйдрәк – әзер булып торучы.
[9] Нәмунә итеп – үрнәк итеп.
[10] Кәсер – вакланма.

булуларыны теләсәк, шул халыкларның ничә еллар тәҗрибә белән ирешкән нәрсәләреннән файдаланырга вә никадәр мәшәкать вә хезмәт белән ирешкән нәрсәләреннән гыйбрәт алырга тиешле буладыр.

Моңар кадәр бушка уздырган вакытларымызда, нәтиҗәсезгә күргән мәшкъләремез[1] дә җитәр инде. Хәзер тәгълим юлларымызда булган ноксанатны[2] аңлагач та, ислахның ярым юлында туктап, катып калмак гафу кылынырлык гөнаһ булмас. Шуңар күрә бу көннән башлап, мөгаллимнәр тәрбиясе кайгысына төшү, бер дәкыйка фәүт иттермичә[3], бөтен Волга буена бер-ике генә булса да дарелмөгаллимин ачу милләтемезнең мәгарифтә тәрәккый нәзарыннан фарыздыр.

Бу дарелмөгаллиминнең, әлбәттә, берсе вә әүвәлгесе Казанда ачылырга тиештер, чөнки Казанның кувәи маддия вә мәгънәвиясе дә хәзер бер тәртипле дарелмөгаллимин тәрбиясенә генә җитәрлек вә шуңар истигъдад[4] хасил итеп җиткәндер: эшкә яраксыз, дарелфөнун исеме золмәт[5] сачеп тора торган мәдрәсәләрдән берсенең бинасы бу елга ике әүвәлге сыйныф өчен җитәчәктер.

Шәһәремездә ике әүвәлге сыйныфка голүме хәятия тәдрис итеп торырлык яшьләрне дә табуы мөшкил булачак түгел, бәлки аларның һәркайсысы бу эшкә күңелләре белән шад булганга, һәрвакыт ихлас белән хезмәт итәчәкләрдер. Әлхасыйль, аз гына бер һиммәт вә иҗтиһад белән бер-ике мең сум матди иганә белән дарелмөгаллиминне башлап җибәрергә бик мөмкиндер. Фәкать эш башында иҗтиһадлы вә әһеле улган кешеләрнең торуы гына шарттыр. Хөкүмәттән рөхсәт алу тугрысында да ул кадәр мәшәкатьләнергә тиеш булмас. Зыялыларымыздан бәгъзесенең мәктәпләр ачу правасына малик булуыннан истифадә итәргә[6] мөмкин булыр.

Әлхасыйль, чынлап теләргә вә касдына[7] төшәргә кирәк. Бик тиз вакытта милләтемезнең шулкадәр мохтаҗ булган дарелмөгаллиминенә әсас (фонд) салынган булыр. Ноксаннарын[8] заман вә тәҗрибә төзәтер, шулай итеп, бер адым булса да алга киткән булырмыз.

Татар милләте үзенең мәгариф эшен үзе илтә алудан гаҗизлек күрсәтерлек бер гайрәтсез милләт түгел!

(«Әлислах», 1907, № 4, 25 октябрь)

---

[1] Мәшкъләремез – укуларымыз.
[2] Ноксанатны – җитешсезлекләрне.
[3] Фәүт иттермичә – уздырмыйча.
[4] Истигъдад – сәләтлелек.
[5] Золмәт – караңгылык.
[6] Истифадә итәргә – файдаланырга.
[7] Касдына – максатына.
[8] Ноксаннарын – җитешсезлекләрен.

Казан, 12 ноябрь

Коруне уля вә вөста[1] тарихларына мөтталигъ улан[2] һәркемгә мәгълүм: бәни адәмнең[3] мәгыйшәте, гакылы һәм тәҗрибәсе баланың анадан туып үсүе вә кәмаләткә[4] ирешүе шикелле үк туган, үскән вә акрынлап кәмаләткә таба сәер итәдер[5]. Бәни адәм гыйлемсез вә тәҗрибәсез көе җир йөзенә чыгып та, мәгыйшәтнең кысуы вә өйрәтүе сәбәпле, үзенә кирәкле нәрсәләрне белә башлаган, алар хакында тәҗрибәләр кылган вә аларны, үзе дә белмичә, кәмаләткә таба сәвекъ кыла[6] башлаган һәм хәзер дә сәвекъ кылып барадыр. Хәзердә тәкмил ителеп,[7] кагыйдәләре бәдаһәт[8] дәрәҗәсенә китерелгән фәннәрне карасак, аларның моннан өч-дүрт, хәтта ике-өч мең ел элек тә вакты сабавәттә[9] булган икәнлекләрене вә фәкать бик күп гакыллар вә бик күп тәҗрибәләрнең хезмәтләре соңында гына бу кәмаләткә ирешкән икәнлекләрене күрәмез. Бу тәрәккыйләр белән бергә бәни бәшәрнең[10] гакылы да вә мәгыйшәткә булган нәзары да бик зур адымнар белән тәрәккый итеп, күптән түгел генә колларга малик булуга бәрәү дә гаҗәпләнми горфи[11] бер эш дип кенә карасалар да, хәзерге гакыллар вә хәзерге фикерләр бәни адәмне мәмлүк булыр өчен түгел, бәлки хөррият вә мәсгудият өчен дөньяга чыккан нәрсәләр дип карап, коллар милекләүгә бер вәхшәт дип карый башладылар. Күптән түгел генә хатыннарга накыйсәт[12] дип карау бик мәкъбүл булса да, хәзерге гакыл вә фикерләр аларның ирләр шикелле үк икәнене тасдыйк иттеләр. Күптән түгел генә бәни адәм дөньяда фәкать мәшәкать чигәргә кирәк дип уйлап, үзенә дә, кешегә дә файдасы тими торган көлфәтләрне[13] өстенә йөкләүчеләрне мөкаддәс вә заһид дип атасалар да, хәзерге гакыл вә фикерләр аларны мөтәкәллиф[14] вә яңлышкан кешеләр дип атый башладылар. Боларны фәкать бер мисал итеп китерәмез. Әлхасыйль, әүвәлдә могтәбәр саналган эшләрнең күбесе ул игътибарларын жуялтып, алар урынына яңа фикер вә яңа уйлар чыгып, бәни адәмнең гакылы вә мәгыйшәте тигезлек, кардәшлек вә сәгадәте гомумия дигән нәрсәләргә таба сәер итәдер. Моннан йөз ел элек фәннәр

---

[1] Коруне уля вә вөста – борынгы заман һәм Урта гасырлар.
[2] Мөтталигъ улан – белгән.
[3] Бәни адәмнең – адәм балаларының.
[4] Кәмаләткә – өлгергәнлеккә.
[5] Сәер итәдер – барадыр.
[6] Сәвекъ кыла – алга этәрә, юнәлтә.
[7] Тәкмил ителеп – җитешеп.
[8] Бәдаһәт – ачыклык, билгеле булу.
[9] Вакты сабавәттә – балалык вакытында.
[10] Бәни бәшәрнең – адәм балаларының.
[11] Горфи – гадәттәгечә.
[12] Накыйсәт – ким.
[13] Көлфәтләрне – хезмәтләрне.
[14] Мөтәкәллиф – кирәксезгә үз өстенә авыр йөк алучы.

вә әфкяре гомумия бер дәрәҗәдә булса да, аларның тәкмиле[1] юлында йөз төрле күп гакыл вә тәҗрибәләр хезмәт иттекеннән бу көндә алар әллә никадәр алга киткәннәр вә әллә никадәр тәкмил иткәннәр. Моннан берничә гасырлар әүвәл бер кагыйдәләрне бер нәрсә исбатына истигъмаль итсәләр[2], бу көн шул ук кагыйдәләрне тәкмил итеп, бөтенләй аңар мохалиф нәрсә исбатына истигъмаль ителәдер. (Мисал уларак бу номер вә газетамызда «Җәүһәр Фәрд» мәкаләсене дәрҗ иттек[3].) Менә бу үзгәрүләр, бу тәрәккыйләр, шөбһәсез, татар мәгыйшәте өчен дә тәэсирсез калырга мөмкин түгелдер, бөтен галәм-җирне сәйярә[4] дип исбат иткәндә, аның үгез мөгезендә торганлыгыны дәгъва итү ничек бер сәфаһәттән[5] гыйбарәт булса, яңа фикерләргә вә яңа мәгыйшәткә каршы тору вә аны белергә теләмәү дә шулай ук сәфаһәт вә гакылсызлыктан башка нәрсә түгелдер. Шуңар күрә дә алты гасыр моннан әүвәлдә булган әфкяр вә фөнүнне хәзергә кадәр кыл хәтле дә үзгәртми саклап килгән мәдрәсәләремезне дә мәңге ул көйгә калдыру мөмкин түгел, аларга тәкмил ителгән вә яңартылган фәннәр вә фикерләр кертергә вакыт вә аларның шәкертләрен дә моннан алты йөз ел әүвәлге вакытта түгел – менә шушы көндә – XX гасырда торырлык кешеләр иттереп чыгарырга вакыттыр.

Бөтен галәмне тимер юллар чолгап алганда тәвә белән сәфәр хөкемнәрен[6] өйрәнүне бөтен сәясәт галәмен дер селкеткән җир мәсьәләсендә (Аграр. воп.) зәмиләрдән[7] күпме хәраҗәт[8] алыначагыны, сәүдә вә һөнәрләр бөтенләй икенче тарыз[9] алганда – тәвә хисабыннан зәкят бирүне, сәйярәләрне вә аларның хәрәкәтләрен күз белән тамаша итеп була торган гасырда – алты йолдыз 4 нче кат күккә беркетелеп куелганны сөйләгән һәйәт китапларыны өйрәнүне ташлап, заман мәгыйшәт вә хәлемезгә тиеш нәрсәләрне өйрәнергә вакыттыр. Бөтен зыялы милләтләр мәгыйшәт хазирәгә мөстәгыйд[10] руханилар җитештергәндә, ул руханилар заманнан бөтенләй хәбәрдар булып, диннән теләгәннәре мәсләктә вә мәгыйшәт файдасына истифадәгә моктәдир[11] булганда, безнең руханиларымызның гына надан вә заманнан хәбәрсез булып, безнең тәрәккыемезгә манигъ булып, юлымызны сәд[12] кылып торырлык кына булулары – милләтемез өчен ят вә гафу ителмәслек гөнаһтыр. Безнең белән бер йыл вә бер үк әхва-

[1] Тәкмиле – җитешү, җитештерү.

[2] Истигъмаль итсәләр – файдалансалар.

[3] «Әлислах»ның шушы ук санында Ризаэтдин бине Фәхретдин тарафыннан басылган «Җәүһәр Фәрд» мәкаләсе хакында сүз.

[4] Сәйярә – планета.

[5] Сәфаһәттән – начарлыктан, бозыклыктан.

[6] Хөкемнәрен – биредә: эшләрен мәгънәсендә.

[7] Зәмиләрдән – шелтәләрдән.

[8] Хәраҗәт – чыгымнар.

[9] Тарыз – рәвеш, ысул.

[10] Мөстәгыйд – сәләтле.

[11] Моктәдир – сәләтле.

[12] Сәд – киртә.

ле мәгыйшәт эчендә тора торган рус руханилары вә аларны хәзерли торган мәктәпләре нинди фәннәргә мохтаҗ булса, безнең мәктәпләргә дә шул ук нәрсәләр вә безнең руханиларымызга да шул ук белем вә хәзерлекләр кирәктер. Шуңар күрә дә хәзерге искелек исереклегеннән айнып, әтрафымызга аек күзләр белән карарга, яңа фәнни мәктәпләр ача башларга вә хәзердәге рухания мәдрәсәләремезне әсасларыннан ислах итәргә тиештер: мәдрәсәи руханияләремезне урта вә гали уларак ике кыйсемгә бүлеп, урта мәктәпләрен чын белерлек иттереп, гарәп, төрек вә татар телләре вә әдәбиятлары тәгълим ителгән өстенә хисап, җәбер, һәндәсә, табигыят[1], җәгърафия, тарих гомуми, дини вә милли һәм дә яхшы белерлек дәрәҗәдә рус теле укылырга кирәктер. Моның өстенә дә мөһиммате динияне[2] бик яхшы укый вә белерлек вакыт вә гомер каладыр. Голүме диниянең тәфсыйлятене вә фәлсәфәсене мәкятибе галиягә калдырып, урта дини мәктәпләрне бетергән кешеләр бу гали мәктәпләргә керергә мөстәгыйд булганнары өстенә, аннан чыгып, аз гына бер тәкмил белән башка мәкятибе галиягә дә керерлек булырга тиештер.

Менә безнең мәдрәсәләр ислахы кайда таба сәер итәргә һәм гакыйбәте[3] нәрсәгә барып чыгарга лязимдер! Бәлки безгә фән укыган кеше динне ташлый, фән вә дин бергә җыелмый, диярләр. Ләкин без бу кешеләргә әсасән җавап бирүдән элек, динне хәкаикъка мохалиф дип тәхкыйрь иткәнлекләре[4] өчен үземезнең мөселманлык сыйфатымыз белән протестовать итәмез һәм ул кешеләрне дин хакында әдәпсезлек иткән диянәтсезләр дип таныймыз.

(«Әлислах», 1907, № 6, 12 ноябрь)

Басмага әзерләде:
***Зәйниева Гөлнара Нургали кызы**,*
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының текстология бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре

---

[1] Табигыят – табигать турындагы фән.
[2] Мөһиммат – әһәмиятле эшләр.
[3] Гакыйбәте – нәтиҗәсе.
[4] Тәхкыйрь иткәнлекләре – түбәнсеткәннәре.